

Zolnay Vilmos - Gedényi Mihály

A régi Budapest a fattyúnyelvben

Szerkesztette: Fazakas István és Kis Tamás
© Gedényi Mihály és Zolnay Vilmos örökösei, 1996

TARTALOM

Előszó

Bevezető

I. Budapest

1. Budapest elnevezései
2. Budapest területe

II. Épületek

Épületek, emlékművek, hidak

III. Szórakozó- és étkezőhelyek

1. Vendéglátó helyek
2. Kávéházak, cukrászdák
3. Mulatók, mozik, színházak
4. Nyilvánosházak

IV. Egészségügyi intézmények

1. Fürdők, strandok
2. Gyógyintézetek
3. Nyilvános illemhelyek

V. Közlekedés

1. Lófogatú járművek
2. Motorhajtású járművek

VI. Rendőrség, bíróság, börtön

1. Detektívek, rendőrök
2. Rendőrség, bíróság, börtön

VII. A budapesti ember

1. Budapesti emberek
2. Budapesti polgár
3. A budapesti csibész
3. Budapesti foglalkozások

VIII. Személynevek

1. Írók, művészek
2. Tanárok
3. Közéleti férfiak, politikusok

IX. Egyéb szavak

1. Hírlapok, újságok
2. Szervezetek, intézmények
3. Vegyes szavak

X. "Visszanevek"

A budapesti hely- és személynevekből alkotott más értelmű szavak

XI. Budapesti szólások

XII. A budapesti fattyúnyelv elnevezéseiről

Gedényi Mihály és Zolnay Vilmos fattyúnyelvi munkáinak jegyzéke

Irodalom

Jelek, rövidítések

Szómutató

Előszó

Gyakran látszik úgy, hogy a tudomány egyes eredményeinek megszületésében nagy szerepe van a véletlennek. A magyar szlengkutatás két kiemelkedő munkásának, Zolnay Vilmosnak és Gedényi Mihálynak az egymásra találása, a közös munka ötlete is ilyen látszólagos véletlen eredménye volt: Budapest 1944-1945. évi ostroma alatt a légtalmi óvóhelyen ismerkedtek meg, s beszélgetéseik során hamar kiderült közös érdeklődésük az általuk fattyúnyelvnek nevezett, manapság inkább szleng néven emlegetett nyelvi jelenség iránt. Elhatározták, hogy amint lehet, közösen rendezik addigi gyűjtéseiket, és elkészítik a magyar fattyúnyelv teljességre törekvő nagyszótárát.

Két évtizedes munkával, saját gyűjtéseik mellett több száz tanulmány, cikk, könyv és szótár feldolgozásával el is készült ez a méreteiben világviszonylatban is párját ritkító munka, benne a magyar szleng eddig ismert 200 évének majd százezer adata.

A sors fintora, hogy se ez a nagyszabású szótár, se a Zolnay-Gedényi szerzőpáros által készített más szleng témájú munkák nem jelenhettek meg. Főlöszleges ma már keresni annak okait, hogy ezelőtt 30-40 esztendővel milyen tudományos és (tudomány)politikai, személyes és személyeskedő indokai voltak a 24 gépiratos kötetben maradt nagy fattyúnyelvi szótár meg nem jelenésének. Annyival azonban tartozunk a magyar nyelvtudomány e két robotosának, hogy nevüket egy általuk készített könyv is megőrizze.

Az itt útjára bocsátott munka sajátos, nem elsősorban tudományos műfajt képvisel a szlengről szóló művek sorában. Nem szótár, hisz a benne lévő szavak nem szoros betűrendben vannak, és nem is tanulmány, hisz szócikkekben ad információkat. Ráadásul ezek az információk sem általában a szlengről szólnak, hanem sokkal inkább Budapestről, Budapest történetéről. Ez a könyv a nyelvészet eszközeivel egy sajátos várostörténetet vázol fel, s mivel anyagát a fattyúnyelvből meríti, a belőle kirajzolódó képből századunk első felének nem hivatalos Budapest-történetével ismerkedhet meg az olvasó.

Mivel a szerkesztés során számos változtatást tettünk a Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály által elkészített szövegen, - elsősorban a magunk mentségére - szólnunk kell néhány szót ennek a

könyvnek a születéséről is.

1956. februárjában egy Budapest néprajzával kapcsolatos tanulmányok megírására felhívó pályázat jelent meg a napilapokban. Erre a pályázatra készítette el Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály Budapest a fattyúnyelvben c. munkáját, amit a szerzők 79 oldalnyi terjedelemben, befejezetlenül nyújtottak be, ugyanis az 1956-os forradalom eseményei megakadályozták, hogy a november 1-i határidőt betartva a pályázat elkészüljön. A munkát így is jutalomra és külön dicséretre érdemesítették, és a fővárosi népművelési osztály - mivel tervbe vette kiadását - kérte a mű befejezését. A szerzők 146 gépelt oldalra bővítve befejezték a pályamunkát, a kiadás azonban feledésbe merült, egész napjainkig.

Az 1956 óta eltelt negyven év indokoltá tette, hogy a kiadásra előkészítve bizonyos módosításokat hajtsunk végre a szövegen. A változtatások az eredeti szövegnek szinte minden pontját érintették: átalakítottuk a hibásnak érzett szövegezést, egyszerűsítettük a szavak eredetére adott magyarázatokat, kihagytuk azokat a szavakat, amelyeknek valamikori létezését mai vagy korabeli más források nem erősítik meg, azaz inkább csak alkalmi kifejezéseként tarthatjuk őket számon egy-egy író valamelyik munkájában.

A szerzők minden szócikkhez idézeteket csatoltak, hogy bizonyítsák az általuk felvett szavak hitelességét. Mi a szerkesztés során ezeknek legnagyobb részét elhagytuk, mert többségük lényeges többletinformációt nem hordozott.

Más megfontolásból maradtak el a szavak mellől a kifejezések kihalt, nem használt voltát jelző keresztek (†). Egyrészt a könyv eredeti szövege negyven éve készült, s a benne található adatok zömmel a Millennium és a második világháború közötti időszakra vonatkoznak (ezt tükrözi a kerületek változása is), tehát adatai mindenképpen történeti adatok; másrészt - mivel Budapest jelenkori "szlengbeli" állapotát csak töredékesen ismerjük - nem tudtuk eldönteni, hogy egy-egy kifejezés, helynév stb. ma még él-e vagy már kihalt.

A változtatásaink mértékét az érdeklődő olvasó pontosan felmérheti, ha e könyv megfelelő fejezeteit összeveti a műből a Mozgó Világban (1994/5. sz. 32-48) megjelentetett részletekkel, amelyek az eredeti változatban közlik a szerzők szövegét. [Ennek a könyvnek az előkészítése során nyers formában, a gépelési hibákat nem javítva számítógépen rögzítettük az eredeti szöveget is. Ez szintén olvasható az Interneten az alábbi helyen:

http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/zol_ged/zg_bpold.htm]

Az eredeti műhöz képest néhány kiegészítést is alkalmaztunk: nagy kezdőbetűvel jelöltük a tulajdonneveket, az azonos jelentésű és a betűrendben egymáshoz közel található címszavakat egy szócikkbe vontuk össze.

A szerzőknek a szavak, kifejezések eredetére vonatkozó megjegyzéseit erősen megszűrve szögletes zárójelben helyeztük el. A meghagyott idézetek dőlt betűvel szedve a szócikk végén találhatók.

Bizonyos szavaknak egy-egy csoportba való besorolásában nem mindig értünk egyet a szerzőkkel, de e téren - mint a mű szerkezetét és minden lényeges részét illetően - tiszteletben

tartottuk a véleményüket. Hogy a tájékozódást könnyebbé tegyük, egy szómutatót állítottunk össze, amelyben a könyv minden előforduló magyar szlengszava megtalálható.

A szerkesztők

Bevezető

E könyv címében egy ritkán hallott szó található. Ez a magunk alkotta kifejezés a fattyúnyelv. Szavunkat még 1952-ben a Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya az argó magyarításaként elfogadta, és a készülő "A magyar nyelv értelmező szótára"-ba fel is vette. Mi azonban az értelmező szótárnál tágabb jelentésben használjuk a fattyúnyelv szót, ugyanis a fattyúnyelv nemcsak argó. A tolvajnyelv (argó) rétegnyelv, méghozzá a társadalom egyik legalsóbb rétegének nyelve, a fattyúnyelv ezzel szemben nem különül el rétegnyelvvé, hanem általánosan használják, és szavaival épp úgy találkozunk az Akadémia tudósainál, az egyetemi katedrákon, mint az egyszerűbb polgárok, munkások nyelvében vagy akár a kültelki lebujok látogatóinak beszédében. Ebből következik, hogy az a nyelv, melyet mi fattyúnyelvnek nevezünk, magában foglalja nemcsak a tolvajnyelvet, az alvilág nyelvét, hanem a társadalom valamennyi rétegének, így a diákságnak, a kórházak ápolóinak és ápoltságainak, a kaszárnnyák népének, a családnak, a gyermekeknek, dajkáknak a nyelvét. Ebbe a nyelvbe beletartoznak a játékos szóalkotások, felöleli a kártyások és más játékosok nyelvét, foglalkozik a sportolók kiszólásaival, szavaival, magáénak vallja az artisták, művészek egymás közti beszédét és általában minden olyan szót, szólást, kifejezést, mely nem tartozik szorosan a mesterségek, illetve foglalkozások szaknyelvébe, valamint köz- és irodalmi nyelvünkbe.

Ezek a szavak néha kérészéletűek, néha több évtizedesek, néha csak egy egészen kis körben ismeretesek, néha általánosak, az egész országban és annak minden társadalmi rétegében elterjedtek.

Mi ezúttal ennek a "nyelvnek" csak a Budapestre vonatkozó szavaival és szólásaival foglalkozunk. A szavakat több csoportba felosztva szótárszerűen elrendezve soroljuk fel. Megadjuk a szavak jelentését, magyarázzuk származásukat, közöljük azokat a szótárakat, melyekben már szótározva vannak és azokban a szócikkekben, ahol ilyesmi adódik, állandósult szókapcsolatokat is adunk.

Gyűjtésünket tizenkét főcsoportba, és ezeken belül alcsoportokba osztottuk. A csoportok a következők:

I. Budapest

1. Budapest elnevezései. 2. Budapest területe (út, körút, tér, rakpart, sétahely, kerület, külváros, városrész, környék, liget, tó stb.).

II. Épületek

Épületek, emlékművek, szobrok, hidak stb.

III. Szórakozó- és étkezőhelyek

1. Büfé, étkezde, kocsmá, vendéglő, szálló stb. (az alkalmazottak, vendégek, a felszolgált ételek, italok stb.). 2. Kávéház, cukrászda, eszpresszó, tejszarnok stb. 3. Mulató, orfeum, mozi, cirkusz, színház stb. 4. Nyilvánosház.

IV. Egészségügyi intézmények

1. Fürdő, strand. 2. Kórház, gyógyintézet, menhely. 3. Nyilvános illemhely.

V. Közlekedés

1. Lófogató járművek. 2. Hajó, fogaskerekű vasút, sikló, villamos, autóbusz, trolibusz, helyiérdekű vonat, repülő stb.

VI. Rendőrség, bíróság, börtön

1. Rendőr, rendőrnő, detektív, besúgó. 2. Rendőrség, bíróság, börtön, bűnözés, igazságügyi intézkedés (jármű, eszköz stb.).

VII. A budapesti ember

1. Budapesti típus, tipikus pesti. 2. Budapesti lakos, polgár. 3. Budapesti csavargó, csibész, jassz. 4. Budapesti foglalkozások és ezek pesti elnevezései.

VIII. Személynevek

1. Irodalom, művészet. 2. Oktatás. 3. Közélet.

IX. Egyéb szavak

1. Hírlapok, újságok. 2. Szervezetek, intézmények. 3. Vegyes.

X. "Visszanevek"

Budapesti hely- és személynevekből alkotott más értelmű szavak.

XI. Budapesti szólások, mondások stb.

XII. A budapesti fattyúnyelv eddigi elnevezései

Reméljük, hogy munkánk mind az olvasók nagy táborában, mind a tudományos körökben megértésre talál, és azt olyan szeretettel fogadják, amilyenell mi a gyűjtés és a feldolgozás

munkáját végeztük. Bízunk benne, hogy Budapest művelődéstörténetéhez, néprajzához ezzel az inkább a nyelvészet körébe vágó könyvecskével mi is hozzájárulhattunk.

<http://mek.niif.hu/01600/01690/01690.htm>